

ÇALIŞTAY TANITIM VE DEĞERLENDİRMESİ

Tahirhan AYDIN

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üni., Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

*Di zanistên mirovî û civakî de bikaranîna Kurdî
(I):Felsefe bi Kurdî, Mardin, 2013.*

Li Zanîngeha Mardîn Artukluyê bi hevkarîya Beşa Felsefeyî û Beşa Ziman û Çanda Kurdî di tarîxa 25-26 Çiriya Pêşîn 2013an de komxebateke bi navê “**Di zanistên mirovî û civakî de bikaranîna Kurdî (I):Felsefe bi Kurdî**” hat saz kirin. Di Tirkiyê de yekemîn car bu ku xebateke bi vî rengî hatiye li dar xistin. Sazgerê komxebatî di destpêkê de giringiya felsefeya bi kurdî weha got: “*Ziman weke ku tê zanîn, hebûneke xwe ya jîndar heye. Bi dormana xwe ya jîndar de ziman an tekûz û geşedar dibe; yan jî lawaz dibe û dimire. Ziman û raman girêdayî hev in. Geşebûna raman û hizrê bi hêza ziman ve girêdayî ye. Hêza ziman jî bi xwedîbûna têgehan ve têkildar e. Zimanê ku di jiyana rojane de tê bikaranîn, zimanekî bi sînor e. Her wiha zimanê helbest û wêjeyê jî bi piranî zimanekî hestewar e. Lê divê zimanek hebûna xwe di hemû qadên jiyane û hemû cureyên nivîskarî û ramanî de bide nîşan. Di zanistên civakî de, bi taybetî di felsefeyê de bikaranîna zimanekî, dibe ku weke pîvaneke tekûzbûna wî zimanî bê pejirandin. Ji bo ku zimanek bibe zimanê zanist û felsefeyê jî pêwîst e xwedî bingeheke hizirkirina razber (abstract) be. Wek Ricoure bal dikişîne, eger dê imkîna zanistên pirdisiplînî (multi disciplinary) bê bilêvkirin, divê di navenda wan de felsefe cî bigire. Lewre felsefe taybetiyên wek rexnerî, pergali û şîroveyi di nav xwe de dihewîne. Ji ber van taybetiyên xwe, rêbaza felsefeyî dibe ku pêşxistina hemû cure ramanên mirovî û civakî de rolekî bingehîn bigire. Ji bo ku Kurdî*

bibe zimanekî perwerdeyî û li hemû ast û qadên raman û jiyane cihê xwe bigire divê gelek xebat li ser kategoriyên zanistan bîn kirin. Aşkereye ku di van xebatan de, pewistî dê bi du aliyên pisporiyê hebe. Yek pisporiya ziman bixwe ye, ya din jî pisporiya beşên zanistan e. Jiber vê yêkê di vê komxebatê de bi hevkarîya beşa zimanê kurdî û mamosteyên beşa felsefeyê a Zanîngeha Mardîn Artukluyê biryara rêze komxebatên li ser zanistên mirovî û civaknasî hatiye girtin. Komxebata yekem dê bi navê “Bi Kurdî Felsefe” bê lidarxistin. Rêza komxebatan dê li ser civaknasî, derûnasî, xwedanasî (ilahiyat), mirovnasî û beşên zanistên din de bidome.”

Di komxebatî de Serwer Abdula “*Wuşe ronan le zemanî kurdîda (zarawey felsefî be nimune)*”, Ramazan Alan “*Ziman ji hesaniyê hes dike*”, İbrahim Bor “*Têkiliya ziman û felsefeyê: her zimanek, xwedî felsefeyeke bi serê xwe ye*”, Kawa Desture “*Binema felsefîyekanî deqî kurdî yarsan*”, Muayad K. Izaldeen “*Felsef û politîqa*”, Mesut Keskin “*Kirin û karîna felsefeyê bi kurdî: ango çend ramanên hermeneutîk li ser fenomenolojiya hêza kurdî*”, Michael Leezenberg “*Classical and modern philosophy in kurdish: arabic and other models (felsefeya klasîk û nûçe: modelên ereb û ên din)*”, Sarbast Nabi “*Kurd û felsefe Ferzand Ali: Binema çemkî biyânîbun (alienation)*”, Dara Salam “*Kêşê ziman yan kêşê felsefekarî be kurdî? rêjegeraîy û torî çemkekan le nêwan kulture ciawazekan da (Problem of language or the problem of philosophizing in kurdish? relativism and conceptual schemes in different cultural contexts)*”, Rebwar Siwayli “*Regire kulturîyekanî berdem ziman û kayey felsefê le komelgay kurdî da*”, Kadri Yıldırım “*Têgehên felsefeyî: klasîk û nujen*”, Zülküf Ergün “*Nirx û rexneya têgehên di berhemên wergerên bi kurdî de*” pêşkêş kirin.

Adem Yıldırım (Ankara Unv.) Ahmet Gegez (Wergerê Cihana Sofî), Mustafa Çevik (Adıyaman Unv.) û Savaş Ergül (Hacettepe Unv.) wek mêvan beşdarî komxebatî bûn.

Di destpêkî de serokê Beşa Felsefeyî Doç. Dr. İbrahim Bor, Dekanê Fakulteya Edebiyatê Prof. Dr. Ahmed Erkol, Serokê Enstîtuya Zimanên Zindî Prof. Dr. Kadri Yıldırım û Rektore Zanîngeha Mardîn Artukluyê Prof. Dr. Serdar Bedii Omay axaftina vekirinê kirin.

Di runiştina yekem de Kadri Yıldırım, İbrahim Bor, Farzand Ali û Mesut Keskin; a duyem de M. K. Izaldeen, Ramazan Alan û Serwer Abdullah; a sêyem de Sarbast Nabi, Rebwar Siwaylî, Kawa Desture; a çarem de Michael Leezenberg, Dara Salam, Zulkuf Ergun û Newzad Cemal gotarên xwe pêşkêş kirin. Di runiştina nirxandin û encamê de

Ahmet Erkol, Nesim Doru ê Rebwar Siwaylî fikr û ramanên xwe yên derdora komxwbatê de pêşkêş kirin.

Ji Zanîngeha Amsterdamê Michiel Leezenberg jî di komxebatê de bi navê “*Felsefe bi kurdî: rastîyên borî û hevîyên pêşî*” gotarek pêşkêş kir. Ew jî derheqê pêwîstî û girîngiya vê komxebatê de weha dibêje: “*Projeya avakirina felsefe bi zimanê kurdî bi xwe hêj karekî girîng û pêwîst e; ev proje me jî dawet dike bo hûrandin û rexneya rola zimanê li nasnameya neteweyî. Gelek netewerperên tirk û fars û ereb, û gelek rojhilatnasên rojavayê jî, dibêjin ku kurd tenê ziman û rewşembîra koçerî û bê şahrestaniyê hene. Berê her tişt lazim e ku em redd û pûça iddiyayên wuha bikin.*”

Li gorî Leezenberg hêj di serdema klasîk de di nav kurdan de hem “şahrestan û wêjeya nivîser” hem jî “kevnêşopiya zanistî û felsefî bi zimanê kurdî hebû.” Ew dibêje ku ji sedsala 17an avakirin û pêşketina zimanê gotarî heta zimanekî nivîser a helbest û zanistê ya zimanê kurdî dest pê kiriye. Di êposa *Mem û Zîn*’ê de jî, gelek gotin û mafhûmên felsefî û zanistî hene. Kifş e ku Xanî filozofên mezîn ên kevnêşopiya yunanî a klasîk nas dikir. Di *Mem û Zîn*’ê ne tenê navên filozofên bi nav û deng hene. Li ferhengoka helbesta Xanî gelek mafhûm û gotinên zanistî û felsefî jî hene, bi teybetî ji felsefeya neoplatonîk, ji tesewwuf û ji zanistên stêrnasî û kimya, weki *cewher/cewâhir* (substance), *wucûd* (being), *zât/zâtî* (essence), û *feyz* (emanation). Leezenberg dibêje “Wuha em dikarin bibêjin ku Xanî ne xerîbê kevnêşopiya felsefî a klasîk a bi zimanê erebî bû.”

Leezenberg di gotara xwe de niqaşa *hebûn û nebûna kevnêşopiya kurdî a felsefî* dike. Li gorî gotara wî mînakê Ehmedê Xanî nîşan dide ku felsefe perçeke girîng a jîyan û rewşembîra medreseyên Kurdistanê Bakur bû. Li medreseyan ne tenê zanistên erebî (*el-‘ulûm al-erebiyye* yan *el-‘ulûm el-naqliyye*), wekî serf û nehî, tefsîr û usûl el-fîqh, lê zanistên yunanî yan eqlî (*el-‘ulûm el-aqliyye*) wekî mantiq û felsefe jî hatine xwendin. Leezenberg dibêje ku li Bakur, metnên felsefê û bi teybetî mantiqî perçeke rêk û pêk a rêza medresên bûn. Leezenberg navên pirtûkên ku di medreseyên Kurdistanê de wek kitêbên rêzê dihatin xwendin dijmêre. Lêkolîvan Leezenberg di dawiya gotara xwe de weke encamê dibêje ku kevnêşopiya felsefî bi zimanê kurdî heye, lê kevnêşopiyêke piçûk e û tenê li wextê felsefeya klasîk yan berînujen a îslamî ye. Dîsa dibêje ku niha ji bo avakirina felsefe bi zimanê kurdî bi taybetî sê tişt pêwîst in. Pêwîstiya yekem ev e: lêgerîn û lêkolîn a eserên li ser mantiq û felsefe ên ku bi zimane kurdî yan ji destê zanayên kurd. Pêwîstiya dûwem wergerandin û standardkirina ferhengoka felsefî a bi kurdî ye.

Pêwistiya sêyem ev e: Ji bo avabûna felsefeya akademîk a kurdî lazim e ku pêwendî bi hev re tên avakirin – li nav Kurdên ji parçên cûrbecûr ên Kurdistanê û bi taybetî jî eleqatên navneteweyî.

Îbrahîm Bor di gotara xwe ya bi navê “*Ziman û raman*” de dibêje ku “Ziman jî wek serpêhatî û pevajoja mirovahiyê peşveçunek û goherînek derbasdike. Dikare bêgotin ku her zimanek dirok, çand û kesayetiya civakê û gelekî di nav xwê de di hewîne. Heta ku ne tevahiya ziman, belki her bêje û peyvekî ji ziman jî wek DNA’yan dinav xwe de serpêhatî û dirokekî vedişêre.” Bor di gotara xwe de li ser çend têgeh û mijarên felsefeyê disekine. Bi rêça van têgehan nihêrîna liser hebûn, zanîn û nirxê ku di zimanê kurdî de derdikeve hole bi rêbazekî şikarî (*analytics*) vedikole. Disa Bor, li ser *heyînasî* (ontology), *zanînasî* (epistemology) û *nirxînasî* (axiology) radiweste û dibêje “... em dikarin bêjin ku ciyawaziya zimana cudahiya gerduna ne. Ciyawaziya çand û şaristaniya ne. Her zimanek bi xwe re dîtinek, nihêrînek, ramangeriyek û felsefeyekî tîne û riha wî gelî nişan dide.” Di encama gatara xwe de Bor weha dibêje: “Rastî ev mijare eşkere ye ku divê bi hurtir û kurtir liser xebat bînin çêkirin. Hemû hurbînê û encamenên wê di xebatekê de ne guncawe ku derkevin hole.”

130

Mukaddîme,
Sayî 8, 2013

Ergün di destpêka gotara xwe ya bi navê “*Di nimûneya sê pirtûkên kurmançî de bikaranîna çemk û zaravên felsefî û zanîstên mirovî*” de “Çêkirina çemkên felsefeyê herçend ji aliyekî ve pispor û lêkolerên vê zanîstê eleqedar bike jî di çarçoveya giştî ya zanîstên mirovayetî de hemû zanîstên mirovayetî eleqedar dike ku felsefe wek dayka van zanîstan tê jimartin. Li aliyê din di nimûneya zimanê kurdî de çêkirina çemk û zaravên felsefî peywendîya xwe bi yegirtin û lihevnezişkîna zimanê kurdî ve jî heye. Bêguman danîna çemk û zaravên zanîstî yê yegirtî yek ji hokarên girîng ên standartkirina zimanê kurdî ne.” dibêje. Piştê vê yekî Ergün behsa rawşa kurd û Kurdistanê dike û derheqê jihevduketina zimanê kurdî û yeknegirtina çemk û zaravên zanîstî weha dibêje: “Loma jî kurdekî Bakur dema dixwaze çemk û zaravên zanîstî darijîne berê xwe dide tirkî, Kurdên Rojava û Başûr berê xwe didin erebî û Kurdên Rojhilat jî ji farisî sûde werdigirin. Ev rastî dibe sedemê jihevduketina zimanê kurdî û yeknegirtina çemk û zaravên zanîstî di zimanê kurdî de. Bo nimûne ji bo bêjeya “fenomen”ê ku bi erebî jê re dibêjin “zahîre” Kurdên Başûr bêjeya “diyarde” darijîne. Kurdên Bakur jî di bin karîgeriya zimanê tirkî de bi çavlêkeriya “olgu”ya tirkî bêjeya “kirû” darijîne.” Ergün di gotara xwe de li ser sê pirtûkên ku di warê felsefeyê de hatine nivîsîn disekine û di van berheman de li ser hêlsgandina çemkên felsefî û

zanistî radiweste Yek ji van xebatan a Jostein Gaarder e ku ji aliyê Ahmet Gegez ve bi navê *Cihana Sofî* hatiye wergerandin. Pirtûka duyem bi navê *Çirûskîzm Li Ser Goşt û Agir û Hunerê Lêkolîneke Fenemenolojîk* ji aliyê Rênas Jiyan ve hatiye nivîsîn. Pirtûka sêyem jî bi navê *Vejîna Felsefeyê* ji aliyê Abdulqadîr Gok ve hatiye nivîsîn. Ergün di encama gotara xwe de weha dibêje: “Di vê xebatê de me di nimûneya sê pirtûkên kurmançî de bikaranîna çemk û zaravên felsefî û zanistên mirovî lêkola û di encama vê lêkolînê de derket holê ku di vî warî de tevliheviyeke mezin heye. Ev tevlihevî jî bi çend aliyan xwe nîşan dide. Xala yekemîn ew e ku nivîskar û lêkolêrên kurd dema çemk û zaravên nû yên zanistî dadirijînin gelek caran berê xwe nadin qaydeyên darijtina bêjeyan, loma jî carinan bi bêjeyên ku çê dikin qaydeyên darijtinê binpê dikin. Xala duyemîn carinan hin bêje di wateyên nû de tên bikaranîn ku ji bilî wan nivîskaran kesekî din wê bêjeyê di wê wateyê de bi kar neaniye. Ev jî dibe sedema têngihîştinê yan têngihîştineke çewt. Xala sêyemîn hin bêjeyên ku di ferhengan de bi awayekî şaş cihê xwe girtine ji aliyê van nivîskaran ve jî hatine dubarekirin. Xala çaremîn her nivîskarek li gor xwe termînolojiyekê bi kar tîne, ev jî tevliheviya ku heye zêdetir dike. Xala pêncemîn ji bo her du paşgirên “ism” û “ist” ên zimanên ewrupayî di kurdî çendîn paşgir tên bikaranîn. Ev jî dibe sedemê tevliheviyeke termînolojîk. Loma jî yan divê ji nav van paşgiran formeke yekgirtî bê hîlbijartin yan jî di nav van paşgiran de nuansên wateyê bên danîn.”

Alan di gotara xwe ya bi navê “*Ziman ji destpêkên hêsan hez dike*” de derheqê vê komxebatê weha dibêje: “*Wisani dixwiye ev komxebata ku di bin banê ve zanîngehê de bi alikariya beşa Felsefeyê û bi beşa Ziman û Çanda Kurdî pêk tê, li vî parçeyê welêt yekemîn komxebat e. Li zanîngehên dewletê çalakiyên bi vî rengî zêde li dar nakevin. Dema dikevin jî bi awayekî berfireh û bi îmkanên boş pêk nayin, di nav zanîngehê de hin beş û şexs ve înisiyatîfê digrin ser xwe. Madem rewş û tentêl ev e, wê demê lazim e qîmeta ve pêngavê baş bê bikaranîn. Hele ku ev pêngav vî barî girtibe ser xwe: Ka ji bona “felsefe bi kurdî” çi îmkan hene? Astengî çi ne? Li gor astengiyan riyên çareseriyê kîjan in?.. Peydakirina bersiva van pirsan, dema barê ve komxebatê be, ku ez wisan bawer dikim, wê gavê destpêk û karakterê destpêkê bi xwe de stratejîk dibe.”*

Alan derbareyê girîngiya ziman de çend gotinên giranbuha neqil dike: “*Derbarê ziman de tiştê ku hatine gotin û nivîsîn, bi piranî cewherhez (essentialist/özcü) in. Ji belexatekê jî bi têra xwe sûd werdigirin. Wek çi? Wek, ziman destpêka nasnameyê ye. Ziman, warê hebûnê ye. Ziman, mala mirov e. Ziman, sîkkeya qederê ye. Ziman,*

cewher û hişmendî ye. Ziman, mucîzeyeke bexşkirî ye. Ziman, zaroka kedê ye...”

Alan derbareyê “DESTPÊK”ê de weha dibêje: “*Destpêk, gavên girîng in, lewra li dû xwe tiştên din tînin. Ew di wextê xwe de baş neyên fêmkirin jî dîrok wan ji bîr nake.*” Alan “destpêkirina ji sifirê an berdewamî”yê niqaş dike. Alan derheqê mebesta vê kombûnê jî weha dibêje: “*Mesela me di serê axaftina xwe de got em niha ji bo mebesteke wiha li hev kom bûne: Gelo bi kurdî felsefe dibe an na? Potansiyela kurdî ji bo felsefeyê çi ye? An di perwerdehiyê de zanista felsefeyê bi kurdî dê çawa bê dayîn?*”

Li gorî Alan “gavên destpêkan girîng in, ew çiqas ji hêsaniyê hereket bikin ewqas fonksiyonel in. Fêmkirin û hêsaniyê bi hev re têkildar in, naskirina ziman û îmkanên ragihandinê riyên baş in. Û li ciyê ku îmkan gihîştibin sînorekê, dê mirov zor bide ku ji bo pêşketinê asoyek nû çêbibe...”

Komxebat bi zaravayên Soranî û Jurmancî hat lidarxistin. Çardeh gotarên felsefîk, teorîk u rêbazî hatin teqdimkirin. Ji Hollanda, Ingilistan, Kurdistanê Başûr û ji zanîngehên Tirkîyê gelek felsefenas û zimannas beşdarî komxebatî bûn.

Serokê Beşa Felsefeyê Îbrahîm Bor, ser navê licneya raxistinê ya komxebatê di daxwiyaniya encamê de xalên jêrîn weşand:

1. Divê zimanekî zanistî ji îmkanên hemû zaravayên kurdî bê çêkirin û ji bo vê yekîtiya zimên, xebat û lêkolînên akademîk bîn kirin. Ev yek, encameke komxebatê ya herî girîng e. Wek gaveke pratîk a pêşîn dê ferhengokeke destan a felsefî bê amadekirin.

2. Tecrûbeya li Herêma Kurdistanê bi Soranî hatiyê holê ji bo xebatên bi kurmancî bîn kirin giring e. Divê ji van xebat, berhem û tecrûbeyan istifade bê kirin.

3. Zimanê Kurdî wek Erebi, Farisî û Tirkî zimanekî serekeyê gelên misilman ye. Divê di xebatên li ser avakirina zimanekî zanistî û felsefî de tecrûbeya van gelan pêş çavan bê girtin.

4. Her wiha di avakirina termînolojîyên zanistî û felsefî de divê em haydarê talukeya xwerûkirina ziman bin. Dema lîteratura felsefî tê çêkirin divê em ji endîşeyên wek “bila her kes jê fêm bike” û “bila bi kurdiyeke xwerû be” dûr bimînin.

5. Divê li ser dîroka ramana kurdan lêkolînên xurtir û hûrtir bîn kirin; ev xebatên ha dualî ne: xebatên fîlozof, alim û zanayên kurd ên ku bi zimanên wek erebî, tirkî yan farisî hatine nivîsîn; ya din jî

xebatên bi zaravayên kurdî hatine kirin. Divê ev her du cure xebat bên nasîn û li ser wan lêkolînên akademîk bên kirin. Bi girêdayî vê xalê: bi serê xwe felsefeya Îşraka Suhrewerdî û filozofên ku felsefa wî şopandî ku piraniya wan kurdin wiya xebat û lêkolînên nû liser bên kirin.

6. Ji bo ziman û hizreke felsefî, klasîkên kurdî çavkaniyên girîng in. Di nav wan de gelek term û têgehên felsefî cih digrin; her wiha di nav xwe de gelek tema, rê û şopên felsefî jî dihewînin. Divê li ser wan bi rêbazên felsefî û zanistî lêkolînên akademîk bên kirin.

7. Ji bo avakirin û cihgirtina têgeh û zaravayên zanistî cihêkî taybet ê wergerê heye. Divê ji bo wergerên klasîkên felsefeyê komîteyên pispor bên avakirin.

8. Ev gotarên ku di komxebatê de hatine pêşkêşkirin dê bên çapkirin û wek pirtûkekê bê weşandin.

9. Daxwazeke sereke ya beşdarvanan, avakirina yekîtiya felsefevanên Kurdistanê ye. Bi vê komxebatê re xebatên binesaziya vê yekîtiyê dest pê kiriye.

10. Ji bo van xebatan yan dê malpereke nû bê avakirin yan jî li ser malperên bi van xebatan re têkildar, ev xabat dê bê belavkirin.

